

Beñat Gaztelumendi Arandia

Denbora ez da beti lineala izaten: badaki joan-etorrian ibiltzen, jauzi egiten eta geratzen ere. Aurtengo bertso ibilian, esate baterako, askotan berritu zait 80ko hamarkadaren hasiera hura. Gau-eskolak puri-purian zeuden herri askotan, hizkuntzaren etxeko transmisioaren etena bazetorrela sumatzen zen eta bertsolaritzaren etorkizuna ere kezka-iturri zen askoren buruetan. Xabier Amuriza bertsotan ikasteko metodo bat lantzen ari zen. *Hiztegi errimatua* argitaratu zuen ordurako eta herriz herri zebilen, bere ikuspegia azaltzen. Lehendabiziko bertso-eskolen ernamuina izan zen hura. Inguruan eztabaidak ere sortu ziren, ordea. Orain dela bi urte *Hitzetik hortzera* programarako Andoni Egañak egin-dako elkarrizketan Xabier Amurizak berak azaldu zuenez, hiru korapilo sumatu zituen inguruan: ea bertsolari izateko berezko dohain batekin jaiotzea beharrezkoa zen, ea euskaldun berriek bertsotan egin zezaketen eta ea emakumeak gai izango ote ziren bertsotan aritzeko. Denborak erantzun batzuk eman arren, orduko eztabaiden arrastoek hemen jarraitzen dutela dirudi.

Kontrako ezarririk

Gatozen 2019ra. Aldizkari honen udaberriko zenbakian Har-kaitz Zubirik datuetara ekarri zuen genero-arrakala zertan den bertsolaritzan: gaur egun plazan ari garenon lautik hiru gara gizonezkoak. Martxoan argitaratu zuen Susa argitale-txeak Uxue Alberdik idatzitako *Kontrako ezarririk* liburua. Plazan ibilbide bat egin duten hamabost emakume bertsola-riren testigantzak oinarri hartuta, bertsolari horiek jasandako

hogeita bi menderakuntza-estrategia jasotzen ditu liburuak. Alegia: genero-arrakala hori gaur egun dena izan dadin erabiltzen ditugun estrategiak zerrendatzen eta lantzen ditu. Hogeita bi menderakuntza-estrategia, asko beste diziplina batzuetan ere erabiltzen direnak, eta beste asko bertsolaritzaren baitan eraturakoak. Liburua, beraz, lanerako oinarri ezinbesteko bat da, hasteko: lautik hiruko portzentaje horri buelta emateko neutralizatu beharreko estrategien berri ematen digu. Horien erabileraren kontzientzia baita lehenengo pausoa. Eta gizonok zeresan eta zeregin handia daukagu horretan.

Bestetik, liburua emaitza bat ere bada: urteetan bertso munduan ari diren emakumeek elkarlanean egindako bide baten emaitza. Elkarlan horretatik eraberritu da bertsogintzaren inguruko diskurtsoa; elkarlan horretatik sorkuntza-bide berriak etorri dira bertsogintzara, plaza berriak sortu dira, lehen etortzen ez zen publiko bat hurbildu da saioetara eta bertsolaritza lehen iristen ez zen gune askotara iritsi da. Gaitegia eta doinutegia berri dira, saio-formatuak aldatu dira, oholtzara ateratzeko modu berriak azaldu dira... Aberastasun horren emaitza da liburua: gaur egun bertsolaritza zer den ulertzeko ezinbesteko lan-tresna bat.

Eta, azkenik, liburua erronka bat ere bada. Esan dut hemen agertzen diren menderakuntza-estrategia asko ez dagozkiola bertsolaritzari bakarrik. Baina bertsolaritzak baditu bere-be-reak dituen ezaugarri batzuk, eta horietan nagusiak izango dira, beharbada, autoeraketarako gaitasuna eta antolakuntza maila. Gizarte mugimendu moduan egituratutako kultur adierazpidea da bertsolaritza, gune eta eragile ezberdinen arteko (bertso-eskolak, bertsolariak, antolatzaileak, Bertsozale Elkarte berria...) harreman-sare trinko xamar bat daukana. Eta antolaketa horretatik erantzun behar zaio genero arrakalari: gunez gune landu beharreko tresnak diseinatzea dagokigu, osotasun ikuspegiz.

Liburuak bide handia egin du denbora laburrean, eta hainbat hitzaldi, bertso-saio, gogoeta eta formazio-saioren iturburu izan da, bai bertso-munduan eta baita bertso-mundutik

harago ere. Dena den, bai Uxue Alberdik eta bai liburuan parte hartu duten hainbat bertsolarik azaldu izan dute liburua argitaratu ondoren isiltasun esanguratsu batzuk ere sentitu dituztela inguruan. Isiltasun horiek gauza asko adierazi ditzakete. Min bat adierazi dezakete, norberari hainbeste eman dion mundu baten aurpegi ezkutua erakusten dutelako, «*hemen ere bai?*» inpotentziatzko hori. Hemen ere bai. Dena den, ezkutukoa izateak ez dut uste ezezaguna zenik adierazten duenik: bertsotan aritzea jardun publiko bat da, jendaurrean gertatzen dena. Eta menderakuntza-modu horiek ere jendaurrean erabili izan ditugu, gehiago edo gutxiago, bertsolaritzan parte hartzen dugun eragileok: bai bertsolariok, bai antolatzaileek eta baita entzuleek ere. Liburuak denok enplazutzen gaitu.

Isiltasunak deserosotasuna ere adierazi dezake: bere ederrean, jardun gogorra ere bada bertsolariarena; zaila da plazaz plaza bizirautea. Ibili horretan dabilenarentzat ez da eroso beste norbaitek bere pribilegioak seinalatzea, lehendik ere beti jokoan sentitzen duen posizio hori kolokan jartzea. Hori zilegi eta naturala da. Eta deserosotasun horrek merezi du bere espazioa. Baina norbait deseroso egoteak ezin du gauzek bere horretan jarraitzeko aitzakia izan; mugitzea ere badagokigu.

Euskalkirik gabeko bertsolariak

2018ko abenduaren 30a da. Turroi gaindosia kontrako ez-tarritik joateko moduko artikulua atera du *Bertsolari* aldizkarian Saioa Alkaizak 'Euskalkirik gabeko bertsolariok' izenburuarekin. Hauxe dio, besteak beste:

Plastikozko euskara darabilzu hiriko batu-hiztuna zaren horrek. Ez du balio sentimenduak adierazteko, ez kalean hitz egiteko, ez txisterik egiteko. Eta nola balio izanen du, orduan, bertsotan egiteko? [...] Auzia da zuri ere gustatuko litzaizukeela, zuk ulertzen duzun bezala besteen euskalkiak sentimenduak adierazteko, bizitasuna izateko, egunerokotasunean bizitzeko, solas egiteko, maitemintzeko, bertsotan egiteko eta beste balio duela... bada, ez legoikeela gaizki besteak ere ulertzea Euskal Herria jada ez dela

soilik eraikiko euskararen arnaguneetatik, eta periferiek ere euskaraz egiten dutela, dakiten horretan, batuan.

Eztabaida ez da bertsolaritzari soilik dagokiona, sakonagoa da auzia. Hizkuntzak eremuak irabazi ditu, eta, eremuak irabazi izanaren ondorioz, lehen ia existitu ere egiten ez ziren hiztun profilak sartu dira bertsolaritzara: guraso eraldunak seme-alabak, eskolan umetatik euskaldunduak, helduaroan euskaldunduak, euskara batuan soilik aritzen direnak... Bertso-eskoletatik igaro, jendaurrera jauzi egin eta plazan eskuz esku ari dira euskalkia etxetik jaso duten bertsolariekin batera.

Belaunaldi berriak

2019ko maiatza, Bilboko Bira Kultur Gunea. *Bertsolamintza* jardunaldiak. Mahai baten bueltan eseri dira Joanes Illarregi, Mainer Arregi eta Jokin Bergara, Ane Zuazubiskar gidari hartuta. Bertsolari gazteen kezkez aritu dira luze: plazarako sarbidearen zailtasunaz, beraien eguneroko kezkek oholtza gaineko gaitegian txertatzeko moduez, proposamen artistiko berritzaileagoak egin nahiaz... Belaunaldi berrien sarbidea betidanik izan da kezka-iturri bertsolaritzan: batzuetan talka ideologiko eta estetikoak sortu izan dira eta beste batzuetan naturalago gertatu izan da belaunaldien arteko harreman hori.

Azken hamarkadetan bertsolari asko gazterik iritsi izan dira oholtzara. Gaur egun ere jaialdi askotan sei bertsolaritik batek eramaten du *bertsolari gazte* kategoria. Baina bertsolari hori ez da *bertsolari gazte* bat bakarrik, ez da *etorkizuneari izango den bertsolari* hori: jada ari da sortzen, jada badu ikuspegi bat, badu erreferentzia-mundu bat... Zenbateraino dago bertsogintzaren unean uneko mugimendua belaunaldi berri horrek dakarren astinaldia bere egiteko prestatua? Unearen araberakoa da erantzuna, baina aldiro egin beharrekoa da galdera.

Botere harremanak eta definizio apurtuak

Emakume* bertsolariak, euskara batuan ari diren bertsolariak eta bertsolari gazteak. Zerk batzen ditu? Bertsolariaren ohiko definiziotik kanpo daudela. Kontua ez baita ea emakumeak*, euskara batuan ari diren bertsolariak eta bertsolari gazteak nola sartzen diren plazara. Kontua ez da gai diren edo ez, bertsolari hobeak edo txarragoak diren. Kontua sakonagoa da: zein da bertsolaria? Zer da bertsolaria? Ze ezaugarri dauzka? Zeren arabera definitzen da? Ze praktika darabiltzagu definizio hori indartzeko? Garai historiko bakoitzean erantzun ezberdinak eman izan zaizkie galdera horiei. Guri dagokigu gure definizio propioa lantzea.

Bertsolariaren definiziotik kanpo dagoenak zaila (edo ia ezinezkoa) baitu plazan bizirautea: neutroa ez dena baliatzen dugu neutroa dena definitzen laguntzen duen bitartean. *Emakume bertsolari* kategoria ez da gatazkatsutat hartu izan neutroa dena zalantzan jarri ez duen bitartean, *euskara batuan ari den bertsolaria* ez da gatazkatsua izan gipuzkeraz ari den bertsolariaren hegemonia zalantzan jarri ez duen bitartean eta *belaunaldi berriak* ez dira gatazkatsuak *saioko bertsolari gazte* kategoria gainditu eta bertsolaritza beren gorputzetatik (ere) definitzen hasten diren arte. Baina bertsolari neutrotzat etxetik euskalkia jaso duen gizon gipuzkoar zuria hartuta, ze bideragarritasun izango du bertsolaritzak etorkizunean?

Bertsolaritza ulertzeko modua bera ere auzitan dagoela esango nuke. Halaxe zioen Jone M. Hernándezek udaberriko JAKIN aldizkarian:

Uste dut bertsoak baduela aztertu gabeko dimentsio bat, zeinetan, sortzailearen jeniotasuna ukatu gabe, sormen ariketa horrek duen izaera kooperatiboa edota kolaboratiboa agerian utziko lukeen. Dimentsio horrek –aberatsa, askotarikoa eta konplexua– ohiko dikotomiak apurtzen lagunduko luke: gizonezkoak/emakumezkoak; maskulinoa/femeninoa...; horren ordeaz, arreta jarriko luke protagonismo ezberdinak eta lan kolektibo zein soziala jasotzen dituzten une, momentu edo agerpenetan.

Bertsolaria gorputzik gabeko sortzailatzat hartu izan da luzaroan: bazirudien bertsoa gorputzik gabeko testu unitate bat zela. Azken urteotan ikasi dugu, ordea, bertsoak bad(it)uela gorputza(k): kontua dela orain arte gorputz neutro bati bakarrik aitortu izan zaiola bertsoaren jabetza. Eta dimentsioak zabaltzen hasita, bertsoa ez dela testua soilik: bertsoaren sormen-prozesuan bukaerako testuaz gain kontuan hartu behar dela testu hori performatzen duen gorputza eta gorputz horrek bere inguruko gorputzekin (gai-jartzailearekin, entzuleekin eta bertso-kideekin) daukan harremana. Bertsotan aritzea ariketa kolaboratiboa baita: diskurtsoa norbaitekin, norbaitentzat, norbaitengandik eta norbaitekiko osatzen da. Eta gorputz horien arteko botere harremanak aztertzeak eta lantzeak bide berriak zabalduko dizkigu bai sormen-moduetan, bai bertsolaritzaren definizioan eta baita gizarte mugimendu bezala etorkizunerako dauzkagun erronketan ere. 🍷